

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

วงวิชาการในอดีต เคยมองและจัดให้ยุครัตนโกสินทร์ เป็นช่วงสมัยที่เน้นการเลียนแบบอย่างหรือสืบทอดสายสกุลช่างทางศิลปะ ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีสืบช่วงมาจากอยุธยาตอนปลาย และยุครัตนโกสินทร์จะถูกอธิบายแบ่งเป็น 2 ช่วงย่อยคือ ช่วงที่หนึ่ง เป็นสมัยแห่งการรื้อฟื้นและสืบทอดศิลปะ สถาปัตยกรรม ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ จากกรุงศรีอยุธยา ยุคนี้ถือโดยทั่วไปว่าอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 และช่วงที่สอง เป็นยุคสมัยที่มีการพัฒนารูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมขึ้นใหม่ โดยมีลักษณะเฉพาะตัวของยุครัตนโกสินทร์ที่แตกต่างจากอยุธยาตอนปลายอย่างเกือบจะสิ้นเชิง รูปแบบดังกล่าวได้รับการพัฒนาขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์กับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมแบบจีน ในสมัยรัชกาลที่ 3

การแบ่งช่วงยุครัตนโกสินทร์ออกเป็นลักษณะดังกล่าว ทำให้วงวิชาการประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ที่สนใจศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการศึกษางานสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 ไม่มากนัก อีกทั้งไม่ได้สนใจที่จะศึกษาความคิด ความเชื่อ หรืออุดมคติที่แฝงอยู่เบื้องหลังรูปแบบสถาปัตยกรรมเหล่านั้น เพราะความเชื่อที่ว่า ยุคสมัยนี้มีลักษณะสืบทอดอุดมคติมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นสำคัญ

แต่จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า อุดมคติที่ต้องการรื้อฟื้นอยุธยาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ นั้นหลายประการแตกต่าง และไม่อาจเทียบได้กับสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่สำคัญ “ความเป็นอยุธยา” แม้จะเป็นอุดมคติที่สังคมรัตนโกสินทร์ต้องการรื้อฟื้น แต่ “ความเป็นอยุธยา” ก็มีใช้อุดมคติทั้งหมดที่ชนชั้นนำสมัยรัชกาลที่ 1 ต้องการย้อนกลับไปสู่สถานภาพดังกล่าวทั้งหมด ซึ่งการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมก็เช่นเดียวกัน

จากการวิจัยพบว่า งานสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างชัดเจนอย่างน้อย 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง คตินิยมในการสร้างระเบียบคดล้อมรอบพระอุโบสถ เช่น วัดพระเชตุพนฯ, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วัดสระเกศ, และวัดราชบูรณะ เป็นต้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในสมัยอยุธยา ด้วยสาเหตุหลักคือ เป็นการออกแบบเพื่อจำลองคติความเชื่อเกี่ยวกับ “ศิระแผ่นดิน” กลาง “มัชฌิมประเทศ” ใน “ชมพูทวีป” ซึ่งถูกยกขึ้นเป็นสาระสำคัญอย่างใหม่แทนที่เขาพระสุเมรุตามแบบดั้งเดิม

ประการที่สอง คือ การพระราชทานนามพระนครแห่งใหม่ให้เกี่ยวข้องกับพระแก้วมรกตและพระอินทร์พร้อมทั้งยกพระแก้วมรกตขึ้นเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดของราชอาณาจักร และเมื่อพิจารณาดูงานช่างต่างๆ จะพบความนิยมในการสร้างสัญลักษณ์พระอินทร์อย่างแพร่หลาย อาทิ หน้าบันของงานสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่สำคัญๆ ที่มีคตินิยมในการทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

มากกว่าที่จะสร้างเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ เช่น หน้าบันโบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วัดพระเชตุพนฯ, หน้าบันหมู่พระมหามณเฑียร เป็นต้น ตลอดจนภาพเขียนที่นิยมเขียนเกี่ยวกับประวัติพระอินทร์มากอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งหมดนี้แตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสัมพันธ์กับอุดมคติอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 นั่นก็คือ “คติพระอินทร์” ซึ่งถูกยกขึ้นเป็นอุดมการณ์สำคัญของรัฐ และนำมาซึ่งการออกแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมต่างๆ โดยเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระอินทร์

ประการที่สาม คือ ความนิยมที่จะเลือกพระพุทธรูปประธานภายในพระอุโบสถเป็น “พระพุทธรูปปางสมาธิ” แตกต่างจากคตินิยมเดิมในสมัยอยุธยาที่นิยม “พระพุทธรูปปางมารวิชัย” อาทิ วัดสระเกศ, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วัดระฆัง, วัดราชบูรณะ, วัดยานนาวา, วัดศาลาสีหะนะ, และวัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น ซึ่งการเลือกพระประธานเป็นปางสมาธินี้สอดคล้องกับคติความเชื่อที่ต้องการจะออกแบบให้พระประธานภายในพระอุโบสถเป็นสัญลักษณ์จำลองของ “ศิระแผ่นดิน” ศูนย์กลาง “มัชฌิมประเทศ” ใน “ชมพูทวีป”

ข้อค้นพบใหม่ทั้ง 3 ประการคือลักษณะทางศิลปะและสถาปัตยกรรมอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่แตกต่างออกจากความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า งานศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 คือการลอกเลียนทั้งในด้านรูปแบบและแนวความคิดในการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยในงานชิ้นนี้ยังเป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการศึกษาทบทวนงานสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 เพียงเท่านั้น อีกทั้งข้อเสนอทั้งหลายในงานวิจัยก็ยังคงเป็นเพียงข้อเสนอบนเอกสารข้อมูลและหลักฐานชุดหนึ่งเท่านั้น อาจจะมีหลักฐานอีกมากที่ยังรอการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคต

ที่สำคัญคือ จากการวิจัยครั้งนี้ทำให้พบว่าที่ผ่านมางานสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมากถูกอธิบายว่าเป็นงานที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งมีทั้งการอ้างอิงเอกสารร่วมสมัยอย่างชัดเจนและแบบที่อ้างอิงตำนานตลอดจนคำบอกเล่าที่อาจมีลักษณะคลุมเครือต่อความน่าเชื่อถือ ซึ่งทำให้ยากต่อการศึกษาวิเคราะห์ ประกอบกับหลักฐานทางสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1 ที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันก็ได้รับการซ่อมแซมมาเนิ่นนานครั้งไม่ถ้วนตลอดระยะเวลา 200 กว่าปีที่ผ่านมา ก็ยิ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อจำกัดมากในเรื่องตัวแบบที่สมบูรณ์ในการนำมาศึกษาวิเคราะห์

จากงานวิจัยชิ้นนี้ทำให้มีประเด็นสืบเนื่องที่นักวิชาการควรสนใจศึกษาทบทวนกันต่อไป 2 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง คตินิยมที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งหลายเหล่านี้ บางอย่างเริ่มปรากฏให้เห็นร่องรอยบ้างแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย ยกตัวอย่างเช่น การออกแบบพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จงเพชรบุรี ให้มีลักษณะเป็นดั่งการจำลองสัญลักษณ์ ศิระแผ่นดิน เช่นเดียวกัน โดยความหมายนี้ถูกกำหนดขึ้นจากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนเป็นเรื่อง สัตตมหาสถาน และ อัฐมหาสถาน รวมถึงการที่พระอุโบสถแห่งนี้กำหนดพระประธานให้เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกันทางความหมายกับการเป็นโพธิบัลลังก์ เป็นต้น ดังนั้น จะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่คตินิยมเหล่านี้จะแพร่หลายบ้างแล้วในสมัยอยุธยาตอนปลาย และจะมีความเป็นไปได้มาก

น้อยเพียงใดกับการเกิดขึ้นของลักษณะเฉพาะที่รับรู้กันดีในวงวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะปัจจุบันว่า ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ความนิยมในการสร้างพระอุโบสถเป็นประธานของวัดได้กลายเป็นกระแสหลักในการสร้างวัด

ที่ตั้งข้อสังเกตเช่นนี้ก็เพราะว่า ความนิยมในการสร้างพระอุโบสถเป็นประธานของวัดเกิดขึ้นพร้อมๆ กับคตินิยมในการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์และพุทธประวัติลงบนฝาผนังพระอุโบสถ สิ่งนี้จึงมีความเป็นไปได้เพียงใดว่า ความนิยมในการสร้างวัดและเขียนภาพจิตรกรรมดังกล่าว จะเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะกำหนดความหมายของวัดในแบบใหม่ให้เป็น ศิระะแผ่นดิน ใน มัชฌิมประเทศ กลาง ชมพูทวีป

ประการที่สอง จากลักษณะเฉพาะของงานสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์โดยตรงของรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นว่าด้วยพระราชนิยมในพระพุทธรูปประธานปางสมาธิของพระองค์ ทำให้น่าสนใจว่า งานสถาปัตยกรรมสกุลช่างวังหน้า ของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะมีความเหมือนหรือความแตกต่างในคติความเชื่อเบื้องหลังงานสถาปัตยกรรมมากน้อยแค่ไหน รวมไปถึงงานช่างภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้านายพระองค์อื่นๆ ด้วยซึ่งควรจะมีการวิจัยเฉพาะที่ทำการศึกษาต่อไป

สุดท้าย งานวิจัยชิ้นนี้หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะช่วยเปิดมุมมองใหม่ไม่มากนักน้อยต่อองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในยุคสมัยดังกล่าว และหวังว่างานชิ้นนี้จะช่วยให้วงวิชาการหันมาสนใจศึกษาวิเคราะห์งานสถาปัตยกรรมในยุคต้นรัตนโกสินทร์ในลักษณะที่มองอย่างแยกแยะออกเป็นสายสกุลช่างตามการอุปถัมภ์ของเจ้านายและขุนนางมากขึ้นกว่าในอดีตที่มีความนิยมที่จะมองงานช่างในแบบภาพรวมกว้างๆ ภายใต้พระราชดำริของกษัตริย์แต่ละพระองค์เพียงอย่างเดียว